

BANYÓ PÉTER

Válasz Homoki Nagy Mária bírálatára

Amikor olvasni kezdtem Homoki Nagy Máriának az *Aetas* 2000/3. számában megjelent, a leánynegyed jogintézményének problémáival foglalkozó cikkemhez írott megjegyzéseit, megvallom, eleinte találva éreztem magamat. Bírálom legfőbb kifogása írásommal szemben ugyanis az, hogy „túl nagyvonalúan, jogilag pontatlanul használ magánjogi fogalmakat”. Mindig is úgy véltem, hogy aki jogtörténeti kérdések tanulmányozására adja a fejét, rendelkeznie kell a modern jog történetének és elméletének – legalábbis – bizonyos fokú ismeretével ahhoz, hogy ne kövessen el fölösleges terminológiai és értelmezési hibákat, amelyek félrevezethetik a modern jog nyelvezetéhez és kategóriarendszeréhez szokott olvasókat, vagy – rosszabb esetben – téves következtetésekhez vezetnek. Ennek ellenére a modern jog területén szerzett ismereteim meglehetősen hézagosak, és ez bizonyos fokig tükröződhet cikkem szóhasználatában is. Korántsem mentségül, inkább csak „enyhítő körülményként” három dolgot tudnék felhozni védelmemre. Először is a leánynegyed problémájához én nem a jogtörténet, hanem a társadalomtörténet felől jutottam el. Nemesi családok történetével foglalkoztam, amikor felfigyeltem arra a jelenségre, hogy – különösen a 14. században – láthatóan többször fordult elő birtok átadása leánynegyed címén, mint azt az ősiség, illetve a nemesi klán szolidaritása megengedné. Ez két dologra engedhet következtetni: a) az ősiség ebben az időszakban korántsem jelentett olyan erős kötöttséget, mint azt általában feltételezni szokás, b) a leánynegyed kiadásának olyan – az általános birtokjogi rendszerbe illeszkedő – jogi szabályozása volt, amelyet nem ismerünk pontosan. Mindkét lehetőség érdemesnek tűnt alaposabb vizsgálatra, így hát bizonyos értelemben kitértöt tettem a jogtörténet területére, mindazonáltal a kérdés társadalomtörténeti vetületének előtérbe helyezése mellett.

Másodsor, a modern jog felületes ismerete nem feltétlenül jelent hátrányt középkori jogintézmények tanulmányozásánál. Minthogy a mai jog a legtöbb szempontból nem folyománya, inkább csak afféle leszármazottja a középkori jognak, a modern jogi fogalmak használata középkori jelenségekre sok esetben igencsak félrevezető, de legalábbis indokolatlan lehet. Egy alapvető példa erre a köz- és magánjog közti különbségtétel. Ez mai szemmel nézve teljesen nyilvánvaló, a középkorban viszont nemigen választották külön a kettőt. Még Werbőczy is keverve tárgyal magán- és közjogi kérdéseket a Hármaskönyvben, jóllehet ő ezeket már kifejezetten a jogtudós szempontjából és rendszerezési igényével vizsgálja. Ez persze nem jelenti azt, hogy a történész ne használhatná ezt a fajta kategorizálást, azonban mindig szem előtt kell tartania azt, hogy ezzel olyan fogalmakat használ, amelyeket a középkor nem ismert vagy – legalábbis – amelyekkel nem élt.

Végül harmadikként a jogászok és történészek közötti párbeszéd hiányát hoznám fel, amely a 20. század közepe óta a középkori (jog)történetírást jellemzi. Az utóbbi évtizedekben egy-két ritka kivételtől eltekintve a történészek általában nemigen értettek a modern joghoz, a jogászok pedig a középkori történelemhez. Erre Homoki Nagy Mária bírálatá is jó példa.

És itt el is érkeztem válaszom második részéhez, amelyben, az előbb mondottak ellenére, csaknem teljes egészében vissza kell utasítanom bírálom kifogásait, mégpedig több okból is. Egyrészt a bírálat okfejtése saját célkitűzésének sem tesz eleget. Noha Homoki Nagy Mária fő érve írásommal szemben a jogi fogalmak helytelen használata (miként ezt bírálatá konklúziójában hangsúlyozottan meg is ismétli), az általa felhozott ellenvetések legtöbbje nem terminológiai természetű, hanem tárgyi vagy koncepcionális tévedést vél fel-

tárni. Mindössze egy olyan kifogást említ, amely valóban beleillhet a „pongyola fogalmazás” tárgykörébe, ez pedig a Szinyei Merse özvegye által tett „adomány”-ra vonatkozik.¹ Nem gondolom, hogy a 14. század elején különösebb különbséget tettek volna adomány és ajándékozás között, miként azt az oklevél szövegezése is mutatja: „Nicolai et Petri ... dedisset, donasset et contulisset.”² Királyi megerősítést pedig az olyan adománnyra kellett kérni, amelyet magszakadás esetén idegen részére tettek, minthogy az ilyen adomány sértegette volna a király háramlási jogát.

Bírálóm további megjegyzései nem terminológiai jellegűek.

A kifogásolt „mrev öröklési rendszer”, illetve a helyette használt „kötött birtokrendszerünk” kifejezések között én nem találok lényegi különbséget, egyik sem *terminus technicus*, viszont mindkettő ugyanazt a jelenséget próbálja leírni: egy olyan birtokjogi rendszert, ahol a birtokok átruházása csak egy szigorúan szabályozott nemzetségi öröklési rend keretében történhet. Azt gondolom, a merev jelző jól jellemzi ezt a rendszert. Ezt a fajta öröklést aligha lehet összevetni a mai magyar öröklési joggal – miként azt Homoki Nagy Mária teszi –, amelyben az oldalági rokonok csak speciális esetben örökölnek, és az egyén szabad végrendekezési jogát alapjában véve csak az egyenesági leszármazók joga korlátozza, és az is csak bizonyos mértékig. (Ha jól sejttem, ez inkább római jogi intézmény és nem a középkori szokásjog folyamánya.)

Az a megjegyzésem, amely szerint a „fivér által vett birtokból a nővér nem örökölhet”,³ valóban teljesen fölösleges. Ám ez nem helytelen fogalomhasználat, hanem tautológia.

A „birtoktalan, azaz nemtelen” kifejezést nem használhattam helytelenül, mivel az okleveles anyagban gyakran felbukkanó formuláról van szó (*impossessionatus seu ignobilis*).

Azt, hogy Werbőczy „csak a pénzbeli megváltásról beszél”, természetszerűleg úgy értetem, hogy a korábban említett kivételen, a nem nemessel kötött házasság esetén kívül.

Valóban félrevezető és helytelen az a kijelentésem, hogy a Werbőczy által leírt rendszerben a „nemességet és a vagyont a törvényes fiági leszármazottak öröklik”,⁴ mivel a vagyont szó alatt itt nem a tényleges anyagi eszközöket, hanem elsősorban a társadalmi presztízst biztosító „ősi” javakat értettem. A nemességet pedig természetesen a lányok is öröklik, csak ők maguk nem örökíthetik tovább, mert „az atya a nemző, az anya csak a nemzés alakját adja meg”.⁵

A közbecsű nem a valós értéknek, hanem az örökbecsűnek a tizedrésze, amely viszont nem azonos a valós értékkel, hanem – akárcsak a közbecsű – rögzített érték. A mai értelemben vett „piaci” értékkel Werbőczynél egyáltalán nem találkozunk. Homoki Nagy Mária azon megállapítása, miszerint a közbecsű a birtok jövedelmének tízszerese, szintén helytelen: 13. századi felbukkanása óta a közbecsű mindig is rögzített értéket jelentett. Werbőczy is csak a makkoltató erdónél és a halastavaknál használja a jövedelem alapján vett számítást, a többi érték rögzített, függetlenül a birtok jövedelmétől.

Az a megállapítás, hogy „leánynegyedét birtokban csak magszakadás esetén lehet kiadni, ilyenkor a lány házasságkötéséig használatra kapja a birtok negyedrészt”,⁶ csaknem szó szerinti idézet a Hármaskönyvből,⁷ tehát eleve nem lehet helytelen egy olyan szöveg-

¹ Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed. *Aetas*, 2000. 3. szám. (a továbbiakban: Banyó) 86-87.

² Anjou-kori okmánytár I. Szerkesztette: Nagy Imre és Nagy Gyula. Budapest, MTA, 1878. 108. sz., 207.

³ Banyó 79.

⁴ Banyó 78.

⁵ Werbőczy István Hármaskönyve. Magyar Törvénytár, Budapest, Franklin Társulat, 1897. (a továbbiakban: Hármaskönyv) I. 7. 3. §

⁶ Banyó 79.

⁷ Hármaskönyv I. 29. 5-6.

részben, amely a Werbőczy által vallott nézeteket foglalja össze. (Mellesleg, teljesen feleslegesnek érzem a hajadoni jog kifejezés bevezetését a középkorra vonatkozóan, különösen mivel nem lelheto fel önállóan, hanem „összemosódik” más, a leányokat megillető jogokkal.)

Mindezek a megjegyzések azon kívül, hogy – amikor helytállóak – nem fogalmi, hanem fogalmazási pontatlanságokat tárnak fel, tanulmányom lényegét tekintve nem különösebben relevánsak. Relevánsak viszont a bírálóknak azon szövegrészei, amelyek a középkori öröklési rendszert, illetve magát a leánynegyedre érintik. Ezek a bekezdések gyakorlatilag a 20. század eleji jogtörténeti irodalom (Illés, Timon, Holub, Kelemen, Frank) nézeteinek dióhéjban való összefoglalásai és nem az én állításaimnak cáfolatai (vagy a rájuk való reflexió), de nem is lehetnek azok, hiszen tanulmányom alapvetése volt, hogy a gyakorlatból próbálok kiindulni, és nem a Hármaskönyvet, a szórványos dekretális forrásokat és egyes oklevelek sablonos formuláit veszem alapul (mint azt az említett szerzők általában tették). Sőt, szándékosan kerülni kívántam a korábbi jogtörténetírás azon törekvését, hogy mindenáron koherens, a modern jogi gondolkodásnak megfelelő választ találjak a leánynegyed problémáira (amit ezért Homoki Nagy Mária hiába is kér számon rajtam). Végül arra a megállapításra jutottam, hogy arra az antagonisztikus ellentmondásra, ami az általában érvényes középkori örökösödési jogszokások és a leánynegyed eléggé gyakori birtokban történt kiadása között fennáll, nem lehet tisztán jogi magyarázatot adni. Az általam – óvatosan – javasolt magyarázat inkább a középkori szokásjogi felfogásnak a modern tételes jogtól való jelentős különbözőségében látja a megoldást. Nevezetesen, hogy az általában érvényes szokásjogi normáktól való eltérés, vagy akár azok felrúgása sem számított feltétlenül jogsértésnek, mindig a szereplők aktuális társadalmi pozíciója és konkrét érdekei határozták meg, hogy végül milyen eredmény született. Ez a gyakorlat természetesen nemcsak a leánynegyeddal kapcsolatos ügyekben érvényesült, hanem itt – a komoly koncepcionális ellentmondás miatt – különösen jól érzékelhető.

Végül, de nem utolsó sorban, nem mehetek el szó nélkül Homoki Nagy Mária írásának két – a téma szempontjából nem túl lényeges, ám meglehetősen komoly – történeti fogalmi tévedése, ha úgy tetszik, pongyolasága mellett. Az egyik a félnemesek emlegetése. Ezt a fogalmat sem a tényleges középkori szokásjogi gyakorlat, sem Werbőczy nem ismerte, különben nem kellett volna a Hármaskönyvben komplikált magyarázattal élnie a nemes anyától, de nemtelen apától születettek nemtelenségének okát illetően.⁸ A másik tévedés az, miszerint a városi polgár birtokosnak minősült volna, mert városi házzal, földterülettel rendelkezhetett. Ez a középkorra nézve biztosan nem igaz, mivel a birtok, a *possessio* nem pusztán földbirtoklást jelentett, hanem a nemesi jogállás legfőbb biztosítéka volt (ezért válhattak nemessé feleségük leánynegyede révén a nemes lányt feleségül vevő nemtelenek). Így a *homo impossessionatus* kifejezés sem az ingatlanvagyon létre vagy nem létre vonatkozik. (Itt meg kell jegyezni, hogy a 15. századi okleveles anyagban és Werbőczynél is felbukkannak szórványosan rejtélyes *homo possessionatusok*, akik nem tűnnek ugyan nemeseknek, de polgároknak sem.)

Mindezek alapján Homoki Nagy Mária azon állítását, miszerint a jogi fogalmak pongyola használata jelentősen rontja munkám értékét – úgy vélem –, joggal utasíthatom vissza. Az általa felhozott kifogások többsége nem állja meg a helyét, és bár némelyikük valóban kisebb kifejezésbeli pontatlanságokra hívja fel a figyelmet, tanulmányom lényegét gyakorlatilag nem érintik. Ami viszont érinti, az mondanivalóm meg nem értéséről tesz bizonyosságot.

⁸ Hármaskönyv I. 7.; I. 22.